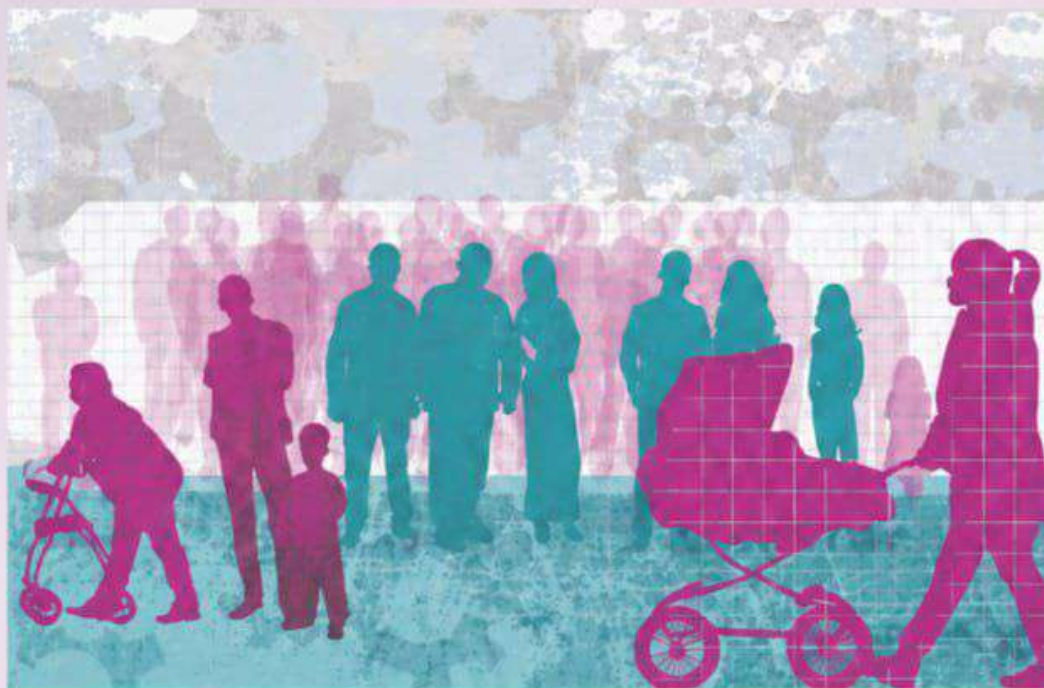

DEMOGRAFIYA VA MEHNAT BOZORI

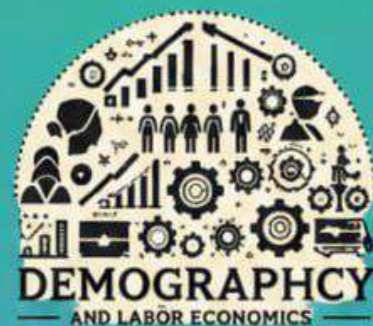
2026

Elektron ilmiy-ommabop jurnal

(+998) 50-005-45-69

https://t.me/demografiya_mehnatbozori

demografiya_mehnat_bozori@mail.ru

IV SON

**DEMOGRAFIYA
VA MEHNAT
BOZORI**

**2026-yil
4-son**

Elektron ilmiy-ommabop jurnal
Электронный научно-популярный
журнал
Electronic popular science journal

BOSH MUHARRIR:

Umurzoqov Bahodir Xamidovich

MUHARRIR:

Bahriddinova Muazzam Azam qizi

TAHRIR HAY'ATI:

Abduraxmonov Qalandar Xodjaevich, i.f.d., akademik.
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, t.f.d., prof.,
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof.,
Axmedov Durbek Qudratillaevich, i.f.d., professor
Umurzakov Baxodir Xamidovich, i.f.d., prof.,
Zokirova Nodira Qalandarovna, i.f.d., prof.,
Abduraxmonova Gulnora Qalandarovna, i.f.d., prof.,
Mamadaliyeva Xafiza Xoldarovna, i.f.d., prof.,
Nasimov Dilmurod Abdulloyevich, i.f.d., prof.,
Arabov Nurali Uralovich, i.f.d., prof.,
Irmatova Aziza Baxromovna, i.f.d., prof.,
Tojiyeva Zulxumor Nazarovna, g.f.d., professor
Isayev Faxriddin Ikramovich, i.f.d., prof.
Usmanov Anvar Saidmaxmudovich, i.f.d., professor
Qodirov Abdurashid Madjidovich, i.f.d., professor
Hermann Sterzinger, i.f.d., professor (Germaniya)
Ibragimov Lutfullo Ziyadullayevich, DSc., professor
Qurbonov Paxlavon Rustamovich, DSc, dotsent
Shakarov Zafar Gaffarovich, PhD, dotsent
Gulmurodov Kamoliddin Abduqodir o'g'li, PhD
Hamrokulov Mirabbos Ortiqovich, PhD
Maxmudov Asliddin Sirojiddin o'g'li, PhD

MUNDARIJA

Баҳриддинова Муаззам Азам қизи <i>Аҳоли такрор барпо бўлиш жараёнларининг меҳнат ресурслари шаклланишига таъсири ва унинг назарий жиҳатлари</i>	4
Sobirova Muxlisa Sherali qizi <i>Eksportga yo'naltirilgan o'sish (export-led growth) modeli: Nazariy-metodologik asoslar, empirik dalillar va rivojlanayotgan iqtisodiyotlar uchun strategik ahamiyati</i>	16
Эргашева Зиёда Баходир қизи <i>Болалар саломатлиги соҳасидаги услоҳотларнинг аҳоли камбағаллик даражасига таъсири</i>	31
Qilichov Ulug'bek Rustam o'g'li <i>Migratsiya oqimlarining ishsizlik darajasiga</i>	54

АҲОЛИ ТАҚРОР БАҲПО БЎЛИШ ЖАРАЁНЛАРИНИНГ МЕҲНАТ РЕСУРЛАРИ ШАКЛЛАНИШИГА ТАЪСИРИ ВА УНИНГ НАЗАРИЙ ЖИҲАТЛАРИ

Баҳриддинова Муаззам Азам қизи
ТДИУ ҳузуридаги “Ўзбекистон иқтисодиётини
ривожлантиришнинг илмий асослари ва муаммолари”
илмий-тадқиқот маркази катта илмий ходими
ORCID: 0000-0002-3742-5622

Аннотация: Мақолада аҳоли тақрор баҳо бўлиш жараёнларининг назарий асослари ҳамда уларнинг меҳнат ресурслари шаклланишига таъсири комплекс ёндашув асосида тадқиқ этилган. Демографик жараёнлар — туғилиш, ўлим, миграция, никоҳ ва ажрим кўрсаткичлари меҳнат бозори билан узвий боғлиқ ҳолда таҳлил қилинган. Қашқадарё вилояти мисолида аҳоли ўсиши ва меҳнат ресурслари шаклланиши ўртасидаги ўзаро боғлиқлик аниқланган ҳамда демографик ўсиш ва иш ўринлари ўртасидаги номуносиблик масалалари ёритилган. Шунингдек, меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш ва демографик жараёнларни иқтисодий ривожланиш билан уйғунлаштириш бўйича илмий асосланган хулоса ва таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: аҳоли тақрор баҳо бўлиши, демографик жараёнлар, меҳнат ресурслари, туғилиш, ўлим, миграция, меҳнат бозори, бандлик, ишсизлик, назарий ёндашув.

ВЛИЯНИЕ ПРОЦЕССОВ ВОСПРОИЗВОДСТВА НАСЕЛЕНИЯ НА ФОРМИРОВАНИЕ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ И ИХ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Баҳриддинова Муаззам Азам кизи
Научно-исследовательский центр
“Научные основы и проблемы
развития экономики Узбекистана” при ТГЭУ
ORCID: 0000-0002-3742-5622

Аннотация: В статье исследуются теоретические основы процессов воспроизводства населения и их влияние на формирование трудовых ресурсов. Демографические процессы, включая рождаемость, смертность, миграцию, браки и разводы, анализируются во взаимосвязи с рынком труда. На примере Кашкадарьинской области выявлена взаимосвязь между ростом населения и формированием трудовых ресурсов, а также рассмотрены проблемы несоответствия между демографическим ростом и созданием рабочих мест. Разработаны научно обоснованные выводы и рекомендации по эффективному использованию трудовых ресурсов и согласованию демографических процессов с экономическим развитием.

Ключевые слова: воспроизводство населения, демографические процессы, трудовые ресурсы, рождаемость, смертность, миграция, рынок труда, занятость, безработица, теоретические аспекты

THE IMPACT OF POPULATION REPRODUCTION PROCESSES ON THE FORMATION OF LABOR RESOURCES AND ITS THEORETICAL ASPECTS

Bahriddinova Muazzam Azam qizi
Scientific Research Center “Scientific
Foundations and Problems of Economic
Development of Uzbekistan” under
Tashkent State University of Economics
ORCID: 0000-0002-3742-5622

Abstract: The article examines the theoretical foundations of population reproduction processes and their impact on the formation of labor resources. Demographic processes such as birth rate, mortality, migration, marriages, and divorces are analyzed in relation to the labor market. Based on the example of the Kashkadarya region, the relationship between population growth and labor resource formation is identified, and the imbalance between demographic growth and job creation is highlighted. The study provides scientifically grounded conclusions and recommendations for the effective use of labor resources and the alignment of demographic processes with economic development.

Keywords: population reproduction, demographic processes, labor resources, birth rate, mortality, migration, labor market, employment, unemployment, theoretical aspects

Кириш. Аҳоли такрор барпо бўлиши демография фанининг марказий тушунчаларидан бири бўлиб, у аҳолининг авлодлар орқали узлуксиз янгилашиб бориш жараёнини ифодалайди [1]. Мазкур жараён туғилиш ва ўлим кўрсаткичлари орқали намоён бўлиб, жамиятнинг демографик барқарорлигини таъминлашда муҳим ўрин тутди. Шу билан бирга, аҳоли такрор барпо бўлиши ижтимоий-иқтисодий ривожланиш, меҳнат ресурсларининг шаклланиши, ҳудудий тараққиёт ва миллий хавфсизлик билан бевосита боғлиқ ҳисобланади.

Замонавий шароитда глобаллашув жараёнлари ва демографик ўзгаришлар таъсирида кўплаб мамлакатларда туғилиш даражасининг пасайиши, аҳолининг қариш тенденциясининг кучайиши ва миграция

оқимларининг фаоллашуви кузатилмоқда [4]. Бу эса аҳоли такрор барпо бўлиш жараёнларини чуқур ва тизимли таҳлил қилишни талаб этади.

Аҳоли такрор барпо бўлиши авлодлар алмашинуви жараёни сифатида қаралиб, у жамиятда инсон капитали узлуксизлигини таъминлайди. Бу жараён иқтисодий нуқтаи назардан ишчи кучининг қайта шаклланиши билан узвий боғлиқ бўлиб, аҳоли сони ва таркибидаги ўзгаришлар меҳнат бозори ҳолатига, ишлаб чиқариш ҳажмига ва ижтимоий инфратузилмага бўлган талабга таъсир кўрсатади.

Демографик ёндашувларга кўра, аҳоли такрор барпо бўлиши уч асосий турга ажратилади: кенгайтирилган, оддий ва қисқартирилган такрор барпо бўлиш. Тарихий нуқтаи назардан, аҳоли такрор барпо бўлиш жараёни жамият тараққиёти босқичлари билан узвий боғлиқ ҳолда шаклланган. Туғилиш ва ўлим кўрсаткичлари аҳоли такрор барпо бўлиш жараёнининг асосий демографик индикаторлари ҳисобланади. Шунингдек, аҳолининг ёш-жинс таркиби, никоҳ жараёнлари, таълим даражаси ва ижтимоий-иқтисодий омиллар мазкур жараёнга сезиларли таъсир кўрсатади [5].

Аҳоли такрор барпо бўлишини илмий ўрганиш демографик прогнозлаш, меҳнат ресурсларини режалаштириш ва ижтимоий сиёсатни шакллантиришда муҳим аҳамият касб этади.

Адабиётлар шарҳи. Аҳолининг такрор барпо бўлиши демография ва меҳнат иқтисодиёти соҳасидаги энг муҳим илмий категориялардан бири ҳисобланади. Ушбу тушунча аҳолининг авлодлар алмашинуви, яъни туғилиш ва ўлим жараёнлари орқали аҳоли сони ва таркибининг янгиланиб боришини ифодалайди. Шу жиҳатдан, мазкур жараён меҳнат ресурсларининг шаклланиши, иқтисодий ўсиш ва ижтимоий барқарорликни таъминлашда ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Аҳоли такрор барпо бўлишини назарий жиҳатдан ўрганишда хорижий олимлар томонидан турли концепциялар ишлаб чиқилган. Хусусан, А.Ж. Лотка аҳоли такрор барпо бўлишини барқарор демографик тизим сифатида талқин қилиб, туғилиш ва ўлим кўрсаткичларининг узоқ муддат давомида ўзгармаслиги аҳолининг ёш таркиби ва ўсиш суръатларини барқарор ҳолатга келтиришини асослаб берган. Унинг ёндашуви демографик прогнозлаш ва меҳнат ресурслари ҳажмини баҳолашда муҳим назарий асос бўлиб хизмат қилади.

Р. Кучинский эса аҳоли такрор барпо бўлишини баҳолашда нетто такрор барпо коэффицентини асосий кўрсаткич сифатида илгари суриб, авлодлар алмашинув даражасини аниқлашга эътибор қаратган[2]. Ушбу ёндашув меҳнат бозори келажагини баҳолаш, солиқ базасини шакллантириш ва иқтисодий сиёсатни белгилашда муҳим аҳамият касб этади.

А. Коул ва П. Демени аҳоли такрор барпо бўлишини модел ҳаёт жадваллари орқали таҳлил қилишни таклиф этган бўлиб, улар туғилиш ва ўлим кўрсаткичларининг ўзгариши аҳолининг ёш таркиби ва ижтимоий юкламасига қандай таъсир кўрсатишини илмий жиҳатдан асослаб берган[3]. Ушбу ёндашув пенсия тизими, ижтимоий таъминот ва соғлиқни сақлаш харажатларини режалаштиришда кенг қўлланилади.

Ф. Нотестайн томонидан ишлаб чиқилган демографик ўтиш назарияси аҳоли такрор барпо бўлиш жараёнларини иқтисодий ривожланиш билан узвий боғлиқ ҳолда изоҳлайди[4]. Унинг таъкидлашича, индустриаллашув ва таълим даражасининг ошиши туғилиш даражасининг пасайишига олиб келади, бу эса демографик ва иқтисодий трансформациянинг муҳим кўринишидир.

Г. С. Беккер аҳоли такрор барпо бўлишини оилавий иқтисодий қарорлар нуқтаи назаридан таҳлил қилиб, фарзандларни иқтисодий танлов

объекти сифатида қарашни таклиф этган[5]. Унинг назариясига кўра, оналар фарзандлар сони ва сифати ўртасида танлов қилади, бу эса инсон капиталига инвестиция ортиши шароитида туғилишнинг пасайишини тушунтириб беради.

Ж. Колдуэллнинг “бойлик оқимлари” назариясида эса репродуктив хулқ-атвор иқтисодий муносабатлар билан боғлиқ ҳолда изоҳланади[6]. Унга кўра, анъанавий жамиятларда фарзандлар иқтисодий ресурс манбаи бўлган бўлса, замонавий жамиятларда уларга сарфланадиган харажатлар ортиб боради, бу эса туғилиш даражасига бевосита таъсир кўрсатади.

Ж. Бонгаартс аҳоли такрор барпо бўлишини таҳлил қилишда “яқин демографик омиллар” концепциясини ишлаб чиқиб, туғилиш даражасини аниқ баҳолашда илмий асос яратган[7]. Ушбу ёндашув демографик сиёсатни самарали шакллантириш ва мақсадли чора-тадбирларни белгилашда муҳим аҳамиятга эга.

Юқорида келтирилган назарий ёндашувлар таҳлили шуни кўрсатадики, аҳоли такрор барпо бўлиши нафақат демографик, балки иқтисодий категория сифатида ҳам муҳим аҳамиятга эга. У меҳнат ресурсларининг шаклланиши, инсон капитали ривожланиши, ижтимоий харажатлар ҳажми ва иқтисодий ўсиш суръатларини белгилашда ҳал қилувчи омил ҳисобланади. А.Ж. Лотка аҳоли такрор барпо бўлишини ёшга хос туғилиш ва ўлим режимлари асосида шаклланувчи барқарор демографик тизим сифатида талқин қилади. Унинг фикрича, агар демографик кўрсаткичлар узок вақт давомида ўзгармас бўлса, аҳолининг ёш таркиби ва ўсиш суръати барқарор ҳолатга келади.

Иқтисодий жиҳатдан, мазкур ёндашув меҳнат ресурсларининг келгуси ҳажмини олдиндан баҳолаш, ижтимоий харажатлар ва иқтисодий ўсиш истиқболларини прогноз қилиш имконини беради.

Тадқиқот методологияси. Мазкур тадқиқотда аҳоли такрор барпо бўлиш жараёнлари ва уларнинг меҳнат ресурслари шаклланишига таъсирини ўрганишда комплекс ёндашув қўлланилди. Тадқиқот жараёнида таҳлил, таққослаш, статистик гуруҳлаш, динамик қаторлар таҳлили ва илмий абстракция усулларида фойдаланилди. Шунингдек, демографик кўрсаткичлар ўртасидаги ўзаро боғлиқликни аниқлашда тизимли таҳлил ва иқтисодий-математик ёндашувлар қўлланилди. Таҳлил учун Ўзбекистон Республикаси миллий статистика маълумотлари асос қилиб олинди.

Таҳлил ва натижалар. Аҳоли такрор барпо бўлиш жараёнларининг меҳнат ресурслари шаклланишига таъсирини таҳлил қилишда демографик ва ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичларни комплекс ўрганиш муҳим аҳамият касб этади. Мазкур тадқиқотда аҳолининг такрор барпо бўлиш жараёнларини баҳолаш мақсадида туғилиш, ўлим, миграция, бандлик ва ишсизлик каби асосий кўрсаткичлар тизимли равишда таҳлил қилинди. Таҳлил учун маълумотлар ҳудудлар кесимида олиниб, улар орқали аҳоли сони ва таркибидаги ўзгаришлар, шунингдек меҳнат бозоридаги динамик ҳолат аниқланди. Ушбу ёндашув аҳоли такрор барпо бўлиш жараёнларининг нафақат демографик, балки иқтисодий аҳамиятини ҳам очиб бериш имконини яратади. Айниқса, аҳоли ўсиши, туғилиш даражаси ва миграция жараёнларининг ўзгариши меҳнат ресурсларининг шаклланишига тўғридан-тўғри таъсир кўрсатиши кузатилди. Шу билан бирга, бандлик ва ишсизлик кўрсаткичлари аҳолининг иқтисодий фаоллигини баҳолашда муҳим омил сифатида намоён бўлади.

Қашқадарё вилояти мисолида аҳоли такрор барпо бўлиш жараёнлари таҳлили шуни кўрсатадики, сўнгги йилларда демографик кўрсаткичларда барқарор ўсиш тенденцияси кузатилмоқда. Хусусан, 2025 йил 1 январ ҳолатига кўра вилоятнинг доимий аҳолиси сони 3 639,3 минг кишини

ташкил этиб, ўтган йилга нисбатан 2,2 фоизга ошган. Таҳлил натижаларига кўра, 2024 йил давомида туғилганлар сони 100,9 минг нафарни ташкил этган бўлиб, ҳар 1000 аҳолига нисбатан 28,0 промилле даражасида қайд этилган. Шу билан бирга, ўлим кўрсаткичи 15,5 минг нафарни ташкил қилиб, 4,3 промилле даражасида шаклланган[8]. Натижада табиий ўсиш ижобий бўлиб, аҳоли сонининг ўсишига хизмат қилган. Бу ҳолат аҳоли такрор барпо бўлиш жараёнларининг ҳозирги босқичда кенгайтирилган турига яқин эканлигини кўрсатади. Яъни, туғилиш даражасининг ўлимдан юқори бўлиши меҳнат ресурсларининг келгусида барқарор шаклланишини таъминлайди. Шу билан бирга, ҳудудлар кесимида демографик кўрсаткичлар ўртасида сезиларли фарқлар мавжудлиги аниқланди. Айрим туманларда туғилиш даражаси юқори бўлиб, бу ерларда аҳоли ўсиш суръатлари юқори эканлиги кузатилади. Бошқа ҳудудларда эса мазкур кўрсаткич нисбатан паст бўлиб, демографик ўсиш суръатлари секинроқ кечмоқда. Масалан, айрим туманларда туғилиш коэффициенти 30 промилледан юқори бўлган ҳолатлар қайд этилган бўлса, бошқа ҳудудларда бу кўрсаткич 25–26 промилле атрофида шаклланган[8]. Бу эса аҳоли такрор барпо бўлиш жараёнида ҳудудий номуносиблик мавжудлигини кўрсатади

Аҳоли такрор барпо бўлиш жараёнида чуқурроқ таҳлил қилишда миграция омиллари ҳам алоҳида аҳамият касб этади. Қашқадарё вилоятида кузатилган демографик жараёнлар шуни кўрсатадики, аҳоли сонининг табиий ўсишига қарамасдан, миграция оқимлари меҳнат ресурслари шаклланишига сезиларли таъсир кўрсатмоқда. Жумладан, таҳлил қилинган маълумотларга кўра, вилоятда манфий миграция сальдоси кузатилиб, аҳолининг муайян қисми бошқа ҳудудларга кўчиб кетган. Бу ҳолат, айниқса, меҳнатга лаёқатли аҳоли улушининг қисқаришига олиб келиши мумкин.

Миграция жараёнларининг кучайиши меҳнат бозорида бир қатор зиддиятли ҳолатларни юзага келтиради. Бир томондан, ишчи кучининг чиқиб кетиши айрим соҳаларда меҳнат ресурслари етишмаслигига сабаб бўлса, иккинчи томондан, аҳоли сони юқори суръатларда ўсиб бораётган ҳудудларда иш ўринларига бўлган талабнинг ортиши сақланиб қолмоқда. Шу нуқтаи назардан, аҳоли такрор барпо бўлиш жараёнлари ва миграция ўртасидаги ўзаро боғлиқлик меҳнат ресурсларининг ҳудудий тақсимланишида номутаносибликларни келтириб чиқармоқда. Хусусан, меҳнат ресурслари ортиқча бўлган ҳудудлардан иқтисодий фаоллик юқори бўлган ҳудудларга кўчиш жараёнлари кучаймоқда. Шу билан бирга, бандлик ва ишсизлик кўрсаткичлари ҳам демографик жараёнлар билан узвий боғлиқ ҳолда шаклланади. Аҳоли ўсиш суръатларининг юқорилиги меҳнат бозорига кириб келувчи ёшлар сонининг ортишига сабаб бўлиб, бу эса иш ўринларига бўлган рақобатни кучайтиради. Агар иқтисодиётда янги иш ўринлари яратиш суръатлари аҳоли ўсишидан орқада қолса, бу ҳолат ишсизлик даражасининг ошишига олиб келиши мумкин. Аксинча, меҳнат ресурсларининг ташқи миграцияси айрим ҳолларда ишсизлик даражасини сунъий равишда пасайтириши мумкин, бироқ бу ҳолат ҳудуддаги иқтисодий фаолликнинг пасайиши ва инсон капитали йўқотилишига олиб келади.

1-жадвал.

Демографик жараёнлар ва меҳнат ресурсларига таъсири (Қашқадарё вилояти мисолида)[8].

Кўрсаткич	Миқдор (2024 й.)	Омил	Таъсир
Туғилиш	99 884	Оила институти барқарорлиги, аҳоли зичлиги	Ёшлар сони ошади → меҳнат ресурси кенгаяди
Ўлим	9 819	Тиббий хизмат, турмуш даражаси	Умр давомийлиги ошади → қариш жараёни

Табиий ўсиш	90 065	Туғилиш > ўлим	Аҳоли ўсади → иш ўринларига талаб ошади
Миграция	+2 703	Иқтисодий омиллар	Ишчи кучи ҳудудда сақланади
Никоҳ	25 166	Ижтимоий барқарорлик	Туғилишга ижобий таъсир
Ажрим	1 665	Ижтимоий муаммолар	Демографик барқарорликка салбий таъсир

Манба: Ўзбекистон Республикаси Миллий статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Аҳоли такрор барпо бўлиш жараёнларини таҳлил қилишда демографик кўрсаткичларнинг ўзаро боғлиқлиги ва уларнинг меҳнат ресурслари шаклланишига таъсирини комплекс ўрганиш муҳим аҳамият касб этади. Қашқадарё вилояти мисолида олиб борилган таҳлиллар шуни кўрсатадики, мазкур жараёнлар тизимли хусусиятга эга бўлиб, ҳар бир демографик кўрсаткич меҳнат бозори ҳолатига бевосита ёки билвосита таъсир кўрсатади.

Таҳлил қилинган маълумотларга кўра, 2024 йилда вилоятда туғилганлар сони 99 884 нафарни ташкил этган бўлиб, бу аҳоли такрор барпо бўлиш жараёнларининг асосий драйвери ҳисобланади. Ўлим кўрсаткичи эса 9 819 нафарни ташкил этган ва туғилишга нисбатан анча паст даражада шаклланган. Натижада табиий ўсиш 90 065 нафарни ташкил этиб, аҳоли сонининг барқарор ўсишини таъминлаган[8]. Мазкур ҳолат демографик жараёнларнинг кенгайтирилган такрор барпо бўлиш турига хос эканлигини кўрсатади. Бу эса келгусида меҳнат ресурсларининг миқдор жиҳатдан ортишига хизмат қилади. Бироқ, аҳоли ўсиш суръатларининг юқорилиги меҳнат бозорига кириб келувчи ёшлар сонининг ортишига олиб келиб, иш ўринларига бўлган талабни кучайтиради. Агар иқтисодиёт тармоқларида янги иш ўринлари яратиш суръатлари аҳоли ўсишидан орқада қолса, бу ҳолат ишсизлик даражасининг ошишига сабаб бўлиши мумкин.

Миграция жараёнлари таҳлилига кўра, вилоятда 21 813 нафар аҳоли кўчиб келган бўлса, 19 110 нафар аҳоли кўчиб кетган ва натижада 2 703 нафарлик мусбат миграция сальдоси шаклланган. Бу ҳолат меҳнат ресурсларининг ҳудудда сақланиб қолиши ва қисман кўпайишига хизмат қилмоқда. Шу билан бирга, миграция жараёнлари меҳнат ресурсларининг ҳудудий тақсимланишида муҳим омил сифатида намоён бўлиб, иқтисодий фаоллик юқори бўлган ҳудудларга ишчи кучининг йўналишини белгилайди. Шунингдек, никоҳ ва ажрим кўрсаткичлари ҳам аҳоли такрор барпо бўлиш жараёнларига таъсир этувчи муҳим ижтимоий омиллардан ҳисобланади. Жумладан, 2024 йилда никоҳлар сони 25 166 тани ташкил этган бўлса, ажримлар сони 1 665 тани ташкил этган[8]. Никоҳлар сонининг юқорилиги оила институтининг барқарорлигини кўрсатиб, туғилиш даражасига ижобий таъсир кўрсатади. Ажримлар сонининг мавжудлиги эса айрим ҳолларда демографик жараёнларга салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Жадвалли таҳлил натижалари шуни кўрсатадики, демографик жараёнлар — туғилиш, ўлим, миграция ва оилавий муносабатлар — ўзаро боғлиқ ҳолда меҳнат ресурсларининг шаклланишига комплекс таъсир кўрсатади. Хусусан, туғилиш даражасининг юқорилиги меҳнат ресурслари ҳажмини оширса, миграция жараёнлари уларнинг ҳудудий тақсимланишини белгилайди, ўлим кўрсаткичлари эса аҳоли ёш таркибига таъсир кўрсатади. Умуман олганда, Қашқадарё вилоятида аҳоли такрор барпо бўлиш жараёнлари ижобий демографик тенденцияга эга бўлиб, меҳнат ресурсларининг шаклланиши учун қулай асос яратади. Бироқ мазкур жараёнларнинг барқарорлиги иқтисодиётда янги иш ўринлари яратиш, инсон капитали сифатини ошириш ва меҳнат бозорини самарали тартибга солиш билан чамбарчас боғлиқдир.

Хулоса ва таклифлар. Олиб борилган тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, аҳоли такрор барпо бўлиш жараёнлари меҳнат ресурслари шаклланишининг ҳал қилувчи демографик асоси ҳисобланади. Қашқадарё вилояти мисолида аниқланганидек, туғилиш даражасининг юқорилиги ва табиий ўсишнинг ижобий кўрсаткичлари меҳнат ресурсларининг миқдор жиҳатдан барқарор ўсишини таъминламоқда.

Шу билан бирга, тадқиқот давомида демографик жараёнлар ва меҳнат бозори ўртасидаги ўзаро боғлиқлик тизимли хусусиятга эга эканлиги асосланди. Хусусан, аҳоли ўсиш суръатларининг юқорилиги меҳнат бозорига кириб келувчи ёшлар сонининг ортишига олиб келаётган бўлса, миграция жараёнлари меҳнат ресурсларининг ҳудудий тақсимланишида муҳим омил сифатида намоён бўлмоқда. Таҳлил натижаларига кўра, демографик ўсиш ва меҳнат бозори ривожланиши ўртасидаги номутаносиблик муайян иқтисодий муаммоларни келтириб чиқариши мумкинлиги аниқланди. Яъни, аҳоли сонининг тез ўсиши шароитида иқтисодиёт тармоқларида иш ўринлари яратиш суръатлари етарли даражада бўлмаса, бу ҳолат ишсизлик даражасининг ошишига сабаб бўлади. Мазкур тадқиқотнинг асосий илмий натижаси сифатида шуни таъкидлаш мумкинки, аҳоли такрор барпо бўлиш жараёнларини меҳнат бозори билан уйғунлаштирган ҳолда баҳолаш меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш ва уларни прогноз қилишда муҳим методологик ёндашув ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан, мазкур тадқиқот демографик жараёнларни меҳнат ресурслари сиёсати билан интеграциялаш зарурлигини асослаб берди. Бу эса аҳоли ўсишини иқтисодий ривожланиш билан мувофиқлаштириш орқали ишсизликни камайтириш, меҳнат бозорини мувозанатлаштириш ва инсон капитали салоҳиятидан самарали фойдаланишга хизмат қилади.

Олиб борилган таҳлил натижалари аҳоли такрор барпо бўлиш жараёнлари ва меҳнат ресурслари шаклланиши ўртасидаги ўзаро боғлиқликни янада чуқурроқ ўрганиш зарурлигини кўрсатди. Хусусан, демографик ўсиш суръатлари ва меҳнат бозори имкониятлари ўртасидаги номутаносибликлар айрим иқтисодий муаммоларни келтириб чиқараётганлиги аниқланди. Шу муносабат билан, аҳоли такрор барпо бўлиш жараёнларини самарали бошқариш ва меҳнат ресурсларидан оқилона фойдаланишни таъминлаш мақсадида қуйидаги таклифларни ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ деб ҳисобланади.

1. Аҳоли такрор барпо бўлиш жараёнларини ҳисобга олган ҳолда меҳнат ресурсларини прогноз қилишнинг интеграл тизимини жорий этиш мақсадга мувофиқ. Бу орқали аҳоли ўсиш суръатлари ва меҳнат бозори эҳтиёжлари ўртасидаги мутаносибликни таъминлаш мумкин.

2. Аҳоли ўсиш суръатлари юқори бўлган ҳудудларда, хусусан қишлоқ туманларида, меҳнат бозорига кириб келаётган ёшлар сонига мос равишда янги иш ўринлари яратишга қаратилган ҳудудий дастурларни ишлаб чиқиш зарур.

3. Ёшлар бандлигини таъминлаш мақсадида касбий таълим тизимини меҳнат бозори талаблари билан уйғунлаштириш, амалиётга йўналтирилган таълим моделларини кенг жорий этиш лозим.

4. Миграция жараёнларини тартибга солиш орқали меҳнат ресурсларининг ҳудудий тақсимланишини оптималлаштириш, айниқса меҳнат ресурслари ортиқча бўлган ҳудудларда ички бандлик имкониятларини кенгайтириш муҳим ҳисобланади.

5. Демографик жараёнларнинг меҳнат бозорига таъсирини инобатга олган ҳолда инсон капитали сифатини оширишга қаратилган

чора-тадбирларни кучайтириш, жумладан таълим, соғлиқни сақлаш ва ижтимоий ҳимоя тизимларини такомиллаштириш талаб этилади.

Адабиётлар

1. Lotka A.J. *Elements of Physical Biology*. – New York: Williams & Wilkins, 1925.
2. Kuczynski R.R. *The Balance of Births and Deaths*. – Washington: Brookings Institution, 1935.
3. Coale A., Demeny P. *Regional Model Life Tables and Stable Populations*. – Princeton: Princeton University Press, 1966.
4. Notestein F. *Population – The Long View*. – Chicago: University of Chicago Press, 1945.
5. Becker G.S. *A Treatise on the Family*. – Cambridge: Harvard University Press, 1981.
6. Caldwell J.C. *Theory of Fertility Decline*. – London: Academic Press, 1982.
7. Bongaarts J.A. *Framework for Analyzing the Proximate Determinants of Fertility*. – *Population and Development Review*, 1978.
8. Ўзбекистон Республикаси Миллий статистика қўмитаси маълумотлари.
www.stat.uz

EKSPORTGA YO‘NALTIRILGAN O‘SISH (EXPORT-LED GROWTH) MODELI: NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLAR, EMPIRIK DALILLAR VA RIVOJLANAYOTGAN IQTISODIYOTLAR UCHUN STRATEGIK AHAMIYATI

Sobirova Muxlisa Sherali qizi

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti huzuridagi
“O‘zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning
ilmiy asoslari va muammolari” ilmiy tadqiqot markazi
tayanch doktoranti*

ORCID: 0009-0003-6846-774X

sobirovamuhlisa80@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada eksportga yo‘naltirilgan o‘shish (Export-Led Growth — ELG) modelining nazariy-metodologik asoslari, klassik va zamonaviy xalqaro savdo nazariyalari bilan uzviy bog‘liqligi hamda turli mamlakatlar tajribasida namoyon bo‘lgan empirik natijalari tizimli ravishda tadqiq etilgan. Sharqiy Osiyo mamlakatlarida eksportga yo‘naltirilgan sanoatlashtirishning iqtisodiy o‘shish, tarkibiy transformatsiya va texnologik modernizatsiyaga ta’siri tahlil qilinib, Lotin Amerikasi, Afrika, Janubiy Osiyo va Fors ko‘rfazi davlatlarida kuzatilgan farqli natijalarning institutsional hamda tarkibiy omillari ochib berilgan. Shuningdek, eksport va iqtisodiy o‘shish o‘rtasidagi sabab-oqibat bog‘liqligi, tashqi shoklarga moyillik, eksport tarkibining sifati va “umumiylashtirish xatosi” kabi ilmiy munozarali jihatlar tanqidiy baholangan. O‘zbekiston sharoitida ELG modelidan foydalanish imkoniyatlari eksportni oddiy miqdoriy kengaytirish emas, balki yuqori qo‘shilgan qiymatli